

Krejčí, Pavel

[Kordić, Snježana. Jezik i nacionalizam]

Opera Slavica. 2012, vol. 22, iss. 4, pp. 59-63

ISSN 1211-7676 (print); ISSN 2336-4459 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/125606>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Kordić, S.: **Jezik i nacionalizam**. Zagreb: Durieux, 2010, 430 s., ISBN 978-953-188-311-5.

Strohé, ale zcela výstižně pojmenování knihy, jejíž autorkou je chorvatská lingvistka Snježana Kordić(ová), slibuje odpovědi na mnoho otázek, které si musí položit každý, kdo je obeznámen (nebo je v procesu obeznamování se) s jihoslovanským jazykovým areálem. Témata, o kterých kniha pojednává, se ale netýkají pouze aktuálního jazykového vývoje na území bývalé Jugoslávie po roce 1990, třebaže primárním cílem autorky je analýza jazykových a národnostních vztahů mezi Chorvaty, Bosňáky, Srby a Černoherci. Pozornému a odborně (slavisticky) víceméně informovanému čtenáři při jejím čtení na mnoha místech v myslí problesknou i další, aktuální i postarší či už odeznělé problematické vztahy, tu primárně národnostní, onde zase spíše jen jazykové, ovlivňující běžně i politická rozhodování v dalších slovanských zemích. Kniha vrhá světlo na mnohé s jazykem související kroky profesionálních jazykovědců zejména v Chorvatsku a velmi často obnažuje jejich politický až politikantský kalkul, jenž stojí v pozadí takových rozhodnutí a na který Kordićová nemilosrdně ukazuje prstem a soudí je na základě bohatě citované odborné (socio)lingvistické literatury jako vědecky sporné, nevědecké až pavědecké. Kniha je rozdělena do tří hlavních částí: *Jazykový purismus* (s. 9–68), *Polycentrický standardní jazyk* (s. 69–168) a *Národ, identita, kultura, dějiny* (s. 169–379). Poté následuje úctyhodný seznam citované literatury (s. 381–407) a rejstříky jmen a pojmů (s. 409–428). Monografii uzavírá dvoustránkový medailon autorky, v němž se mj. můžeme dočíst, že pochází ze slavonského Osijeku a že po získání doktorátu na univerzitě v Záhřebu (1993) odešla do Německa, kde patnáct let přednášela na univerzitách v Bochumi, Münsteru, Berlíně a Frankfurtu.

V části o jazykovém purismu autorka podrobně popisuje, co je to jazykový purismus, jak se projevuje, jak v jeho prospěch argumentují puristicky zaměřené lingvisté a jak své názory propagují v konkrétním národním společenství. Na mnoha místech srovnává situaci v Chorvatsku po roce 1990 se stavem v Německu v době, kdy tuto zemi ovládala ideologie Hitlerovy NSDAP, a nachází řadu pozoruhodných paralel. Už z této první části knihy je zřejmé, že ve svém vnímání standardního jazyka, jeho postavení v určitém jazykovém společenství a úlohy, kterou v takovém společenství mají mít lingvisté, se Kordićová opírá o teorii či lépe koncept minimální intervence, takže mnohé jevy a přístupy, které kritizuje u chorvatských puristů, by zrovna tak mohla spatřovat (a kritizovat) u mnoha jiných, spíše preskriptivně zaměřených zastánců větší či menší kontroly jazyka. Mnohé argumenty, které Snježana Kordićová proti chorvatským puristům předkládá, totiž jako by z oka vypadly argumentaci kupříkladu Václava Cvrčka, který ve své monografii *Regulace jazyka a Koncept minimální intervence* (Praha, 2008) oponuje názorům těch českých jazykovědců, kteří přistupují k otázkám spisovného (standardního) jazyka z hlediska teorie jazykové kultury, podle Cvrčka nedokonalé a v určitých prvcích se nebezpečně přibližující právě představám puristů, třebaže se právě proti nim TJK ve svých počátcích vymezovala. Typické jevy, které autorka svým kolegům vytýká, jsou např. vytváření a udržování pocitů ohrožení chorvatského jazyka, snaha jej „čistit“ od cizorodých prvků, snaha ochraňovat jeho čistotu pomocí regulace (podpora funkce tzv. lektorů, de facto cenzorů jazyka, kteří např. v médiích hlídají, aby se v komunikátech nevyskytovala nežádoucí slova), rozšiřování a pěstování falešného pocitu, že Chorvaté vlastně svůj standardní jazyk neovládají nebo jej ovládají špatně, což v důsledku vede ke komunikační frustraci mluvčích, kteří tomuto pocitu z nedostatečné informovanosti podléhají, dále s tím souvisící

přesvědčení, že jen (někteří) jazykovědci jsou ti „vyvolení“, kteří jako jediní ovládají dokonale tu správnou chorvatskou spisovnou normu, upřednostňování symbolické funkce jazyka před funkcí komunikační nebo uplatňování subjektivních estetických kritérií v hodnocení jazykových jevů (viz třeba soutěže pro mládež o to, kdo vytvoří nejkrásnější nové chorvatské slovo).

Druhá část knihy se zabývá na první pohled složitější otázkou – jak nazývat jazyk, kterým se v Chorvatsku hovoří, a jaký je jeho poměr k jazyku nebo jazykům Srbů, Černo-horců a Bosňáků, tedy k řeči národů Chorvatům v tomto smyslu nejbližších. Na základě důkladné sociolingvistické analýzy dochází Kordićová k závěru (nebo bychom raději měli říct: hájí již dlouhou dobu zastávaný názor), že čtyři jmenované národy hovoří jedním standardním jazykem a že tento standardní jazyk má čtyři národní varianty: srbskou, chorvatskou, bosňáckou a černohorskou. Charakter tohoto jazyka je tedy v souladu se sociolingvistickou klasifikací polycentrický (či pluricentrický) a jazykovědce, kteří tuto skutečnost z různých důvodů popírají či zamlčují, autorka knihy obviňuje z nevědeckého přístupu, bez ohledu na to, zda je důvodem nevědomost (nedostatek odborné průpravy) nebo je za tím záměr (politika). Otázku pojmenování tohoto jazyka v odborném lingvistickém diskurzu podle autorky není nutno chápat jako nějaký složitý problém, neboť už prakticky sto padesát let se v této oblasti používá označení *srbochorvatský jazyk* (sch. *srpskohrvatski/hrvatskosrpski jezik*; rus. *сърбохорватский язык*; něm. *serbokroatische Sprache*; angl. *Serbo-Croatian language*; fran. *langue serbo-croate*), a není proto důvod, aby se od tohoto ustáleného pojmenování ustupovalo. V textu Kordićová přirozeně uvádí i další argumenty pro toto označení, kterými zároveň odpovídá svým oponentům. Např. na výtku, že označení *srbochorvatský* nezohledňuje další dva národy, které tímto jazykem hovoří, chorvatská lingvistka odpovídá, že názvy jazyků prakticky nikdy neodrážejí pojmenování všech národů, které jimi primárně hovoří, a co se týče konkrétně srbochorvatštiny, tak tento složený název tlumočí – citujíc Dalibora Brozoviće (1988) – tak, že jednotlivé jeho komponenty fakticky vymezují geografickou oblast, v níž se tímto jazykem hovoří, tedy Srbsko na východě, Chorvatsko na západě (a Bosna a Černá Hora mezi nimi) – s. 129. Situaci srbochorvatštiny srovnává prakticky výhradně se situací angličtiny, němčiny, španělštiny, portugalštiny či francouzštiny, u nichž rovněž argumentuje tím, že se jedná o polycentrické standardní jazyky, kterými se hovoří ve více státech, aniž by si tam někdo nárokoval specifické pojmenování své národní či státní varianty nebo popíral objektivní jazykovou jednotu.

Tady si ovšem dovolíme namítnout, že státy, v nichž se hovoří jmenovanými srovnávanými jazyky *mimo mateřské země* (tj. mimo Británii, Německo, Španělsko, Portugalsko, Francii), neuplatňovaly v historii ten typ nacionalismu, který známe ze slovanských zemí (tzv. východní, kulturní, etnický nacionalismus). Tamní společenství jsou naopak typickým příkladem tzv. západního nacionalismu, vedoucího ke zformování tzv. politického, teritoriálního národa (Američané, Australané, Rakušané, Švýcaři, Argentinci, Brazilci...). To je podle našeho názoru důležité pro pochopení, proč tam nikdo nezpochybnuje zásadu, že *národní příslušnost mluvčích není kritériem pro pojmenování jazyka, např. Švýcar nehovoří švýcarsky, Belgičan nehovoří belgicky, Kanadčan nehovoří kanadsky, Rakušan nehovoří rakousky, Argentínek nehovoří argentinsky atd.* (s. 127). A mj. i proto se v těchto zemích prakticky nevyskytují snahy formulovat nacionálně laděné nároky a „práva“ na vlastní pojmenování jazyka, jako je tomu ve slovanském světě, kde se prakticky bez výjimky uplatňuje „svatá trojice“ etnického nacionalismu: jeden samostatný stát (dejme tomu

Černá Hora), jeden samostatný národ (Černohorci), jeden samostatný jazyk (černohorština) – terminologicky vše pěkně sladěno; naplnění této trojice pak bývá metou každého pravého nacionalisty. Z nepřilíhš davné historie přitom víme, že slovanské pokusy vytvořit jeden politický národ z více etnických národů jen na základě sdílení společného státního prostoru byly neúspěšné (Čechoslováci, Jugoslávci). Porovnání postsrbochorvatské situace s výše zmíněnými západoevropskými příklady je tedy na místě co do typologie zkoumané problematiky (charakter zkoumaných jazyků, jejich klasifikace), ovšem etnopsychologické, společensko-politické a historické pozadí dle našeho soudu srovnatelné není, takže výslednou analogii to zákonitě poněkud zkrsluje. Z hlediska projevů tzv. národní psychologie by jistě byly přínosnější hlubší sondy do jiných slovanských národů – at' už do jejich vzájemných vztahů, nebo do jejich vnitřních problémů se separatismem (např. Bulhaři a Makedonci, Češi a Slováci, Ukrajinci a Rusíni, moravistické projevy v Česku, silesistické projevy v Polsku). I tam totiž leckdy hrála nebo hraje významnou roli otázka jazyka a představy typu „považuju-li se etnicky za někoho jiného, pak i mluvím zákonitě jinak, bez ohledu na to, zda je to lingvisticky obhajitelné nebo není. Pokud není, pak budu argumentovat *právem* na to, že mluvím jinak, nebo alespoň na to, že si svůj jazyk můžu pojmenovat, jak chci, považuju-li se za etnicky někoho jiného“. Z neslovanských balkánských sond do analogických problémových oblastí se nabízel pohled na vývoj jazykové problematiky u Rumunů, Moldavanů a Arumunů nebo její přiblížení v rámci albánské idea národního prostoru (především Albánie, Kosovo a severozápadní Makedonie). Jsme si ale vědomi toho, že autorka se tu zajisté držela v první řadě těch analogických nebo ilustračních příkladů, které měla v rámci svého studia dané problematiky dobře zmapované.

Snježana Kordičová se při své důslednosti nemohla nezabývat otázkou, z jakého důvodu se (nejen) chorvatští jazykovědci dopouštějí tak rozsáhlé falsifikace v oblasti svého odborného zájmu. Odpověď je i v tomto případě prostá: nacionalismus. A jestliže nacionalismus stojí v pozadí nevědeckého přístupu k jazykovému bádání, Kordičová se právem ptá, zda, případně jak nacionalismus jako převažující stmelující společenská idea zasahuje i do jiných oblastí života společnosti, jak ji formuje a ovlivňuje. Proto se třetí a nejobsáhlejší část knihy zaměřuje na otázky národní a kulturní identity (a úlohy jazyka v těchto otázkách), a to jak synchronně, tak i diachronně. Autorka tu v mnoha kapitolách rozšiřuje lingvistické zaměření celé knihy a pouští se do rozsáhlé kritiky nacionalismu z hlediska historie, politologie, sociologie či filozofie. A přestože své názory – jako i v jiných kapitolách své knihy – opírá z více než poloviny o názory odborníků na danou problematiku, nelze se při čtení některých pasáží této poslední části ubránit pocitu, že tu Kordičová v citacích přebírá jen kabinetní filozofování kritiků civilizáčních neduhů.

Co mám na mysli: kritizovat nacionalismus a především jeho extrémní formy je přirozeně v pořádku a jen těžko bychom tu mohli chorvatské jazykovědkyni oponovat. Zkušenost válečných konfliktů v bývalé Jugoslávii v první polovině 90. let je výmluvná. Ale Kordičová se tu s důkladností sobě vlastní pouští do kritiky i tzv. neškodných forem nacionalismu – patriotismu, lásky k vlasti, národní hrdosti... Nacionalismus (bez ohledu na to, zda v „lehké“ či extrémní formě) Kordičová kritizuje hlavně s ohledem na lži, mýty a výmysly, které vytvoření současných národů především v 19. století doprovázely, ale kterým se věří dodnes, což způsobuje nacionalisticky zaměřený vzdělávací systém kritizovaných zemí vytvářený a hlídáný nacionalisticky zaměřenými vládami (autorka do kontrastu ke kritizovanému Chorvatsku nebo dalším postjugoslávským zemím staví většinou Německo či jiné západoevropské státy). A lež jako platformu soudržnosti určitého národ-

ního společenství Kordićová bytostně nesnáší, protože si je dobře vědoma, že tato lež není způsobena naivní nevědomostí laiků (a tedy svým způsobem omluvitelná), ale byla a je politicky vy kalkulovaným záměrem intelektuálních elit, vědce nevyjímaje (a tudíž hodná nejvyššího opovržení). To je podle ní v přímém rozporu s úlohou intelektuála ve společnosti. Atakovat však mj. i *sport* (s. 362–363) jako prostředí, kde se projevují ty nejnižší, a podle citovaných autorit především mužské šovinistické pudy a vášně, se nám už zdá vzdálené jinak střízlivé a precizně konstruované argumentaci autorky. A není přitom důležité, že tyto ataky Kordićová přebírá prakticky v úplnosti z jiné literatury. Právě dvoustránková podkapitola o sportu v rámci komplexně pojaté kapitoly *Nacionalismus* je podle našeho soudu nejslabší místo autorčiny knihy a zároveň naznačuje, že by si příště autorka měla asi opatrněji promyslet šíři aplikované multidisciplinarity, neboť vysoký odborný standard z lingvistických nebo kulturně-historických pasáží může být v kapitolách oborově vzdálenějších ke škodě celé věci snižován, a to bez ohledu na to, že se v nich Kordićová úzkostlivě drží výroků oborových autorit – znalec v dané oblasti by jistě dokázal přijít s jinými autoritami, které názory těch citovaných snadno zpochybní. Touha člověka sdužovat se, vytvářet zájmová společenství je přirozená a není důležité, jestli je společným prvkem náboženství, nacionalismus, fotbal, sbírání známek nebo třeba vlastnictví určitého modelu automobilu. Obsahově jsou naše příklady samozřejmě nesourodé a nesrovnatelné, ale podstata zůstává stejná – jsou to platformy, které umožňují určitému okruhu lidských jedinců sdužit se, vytvořit společenství na základě nějaké společně sdílené myšlenky či zájmu. S tím úzce souvisí i individuální touha předvést se, učinit něco, co si jiní zapamatují, být lepší, šikovnější, rychlejší, silnější, chytřejší, bohatší, vlivnější, populárnější, úspěšnější apod. než někdo jiný. A všechny tyto přirozené lidské touhy (které lze velmi snadno karikovat, neboť jejich projevy vskutku mnohdy vyznívají směšně) Kordićová svou kritikou sportu, dle ní znacionalizovaného, fakticky odmítá, přitom právě sport nabízí řadu možností, jak lze tyto přirozené pudy vybit, aniž by tím poražená protistrana byla nějak zásadně poškozena nebo dokonce ohrožena na životě (o úloze sportu jakožto jistého „ventilu“ lehkých, neškodných forem nacionalismu, ostatně hovoří třeba srbský lingvista Ranko Bugarski v publikaci *Nova lica jezika* [Beograd, 2009, 2. vyd., s. 82–83]). Bylo by patrně nereálné očekávat, že by snad někdy mohlo dojít ke zrušení mezinárodních reprezentačních sportovních utkání jen proto, aby se tak eliminovaly nejružnější potenciální projevy vlastenectví, nacionalismu, šovinismu, ale třeba i rasismu. Sport se přece pěstuje i na klubové úrovni, včetně mezinárodního poměřování sil, a neúměrný národní nebo klubový fanatismus, doprovázející některá sportovní utkání (a to i v rámci jednoho národního společenství!), je stále jedna a tatáž mince, jen její různé strany. K potlačování, souzení a trestání společensky nepřipustných projevů přízně má pak každý stát své zákony a příslušné represivní složky.

Několik slov si zaslouží též způsob práce chorvatské lingvistky se sekundární literaturou. Mnoho kapitol totiž Kordićová tvoří tak, že fakticky jen přebírá výroky jiných, takže čtenář nabývá pocitu, že sama autorka vlastně funguje pouze jako jakýsi „manažer cizích myšlenek“. Intertextualita je sice pro odborné komunikáty typická, ale při čtení knihy *Jazyk a nacionalismus* se nelze ubránit pocitu jisté neúměrnosti. Lze tento přístup nějak obhájit? Navzdory rozporuplným pocitům, které v této souvislosti máme, si myslíme, že ano. Abychom jej pochopili, musíme být alespoň v základních rysech obeznámeni se spory, které má Snježana Kordićová už více než jedno desetiletí s protagonisty oficiální chorvatské jazykové a lingvistické strategie, a především s dikcí vzájemných kritických

narážek. V tomto světle se neúměrně časté a rozsáhlé citování už nejeví jako neschopnost autorky napsat o dané problematice vlastní text (to by ostatně bylo velmi troufalé tvrzení, neboť bohatá publikační činnost Kordíćové především v časopise *Književna republika* svědčí o opaku – o vytrvalém zájmu o danou problematiku a jejím dlouhodobém a systematickém studiu), ale spíše jako určitá forma obrany, zaštitění se nezpochybnitelnými zahraničními autoritami (namátkou Gröschel, Kloss, Glück, Ammon, Haarmann, Friedman, Hobsbawm, Thomas, Sundhaussen a mnozí další). Je to obrana zkušené lingvistické „šachistky“, která z vlastní zkušenosti velmi dobře ví, že její názoroví protivníci by mohli snadno verbálně atakovat ji samou (jak to koneckonců často ve svých reakcích činí), aniž by byli nuceni zabývat se konkrétním vyvracením jejích jednotlivých tvrzení, zatímco verbálně a bez protiargumentů napadnout světové veličiny lingvistiky a jiných oborů je samozřejmě složitější. Pro celý vyhocený spor příznačná a výmluvná je tato autorčina poznámka u rejstříku pojmů: *Na základě zkušeností lze očekávat, že v reakcích na knihu se objeví nepřesně citovaná tvrzení, bez uvedení stránek, na kterých by se tato tvrzení měla nacházet. Proto je vypracován tento podrobný rejstřík pojmů, aby si mohl čtenář snadno najít a ověřit všechna místa, kde se určitý pojem vyskytuje. Je možné, že tento rejstřík pojmů bude působit i preventivně, aby tolik nedocházelo k vymyšlení neexistujících tvrzení* (s. 417).

Kniha *Jezik i nacionalizam* je specifickým a co se týče obsahu a výrazného polemického tónu pak z jihoslovanských prostor jedinečným příspěvkem do diskuse o jazykové situaci na prostoru bývalé Jugoslávie. Snježana Kordíćová v ní přináší – co vlastně? V jedné z mnoha reakcí na knihu, které autor těchto řádků dosud četl, se objevilo tvrzení, že Kordíćová jen „objevuje Ameriku“, když od začátku do konce vytrvale tvrdí a dokládá, že Chorvati, Bosňáci, Černohorci a Srbové hovoří čtyřmi národními variantami *jednoho* standardního jazyka. Ale je to málo? V zrcadle toho, co se ohledně jazyka dělo v bývalé Jugoslávii v uplynulých dvou dekáдах a co se i nadále děje, je její kniha spíše než objevením Ameriky hlasitým výkřikem, že „císař je nahý“ – Kordíćová v ní veřejně, nedvojmyslně a bez jakýchkoli ohledů a skrupulí tvrdí to, co bylo před rokem 1990 široce přijímáno a co velká část postjugoslávské veřejnosti stejně více nebo méně tušila a tuší, jen se to neodvažovala v nových, nacionalismy zformovaných společensko-politických podmínkách veřejně prohlašovat a hájit (až na výjimky, samozřejmě). A koneckonců ani ta Amerika přece nebyla Kolumbem *objevena*, nýbrž z hlediska dějin objevitelských cest Evropanů pouze *znovuobjevena*, nemluvě o tom, že její reálná existence je na takovýchto dobrodružných plavbách nezávislá. A stejně tak podle Kordíćové a na základě vědeckých argumentů, které na čtyřech stovkách stránek autorka trpělivě snáší, objektivně a reálně existuje i srbochorvatština, bez ohledu na to, jak horlivě se nacionalisticky smýšlející lingvisté na slovanském jihu snaží dokázat pravý opak. Ať už na celý problém máme názor jakýkoliv, kniha je bezesporu jednou z nezávadnějších a nejpřínosnějších publikací, které se k analyzované otázce vyslovují. Nutí totiž přinejmenším k zamyšlení, a to není málo.

Pavel Krejčí